

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 81'367

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ НОМІНАТИВНИХ ФОРМУЛ "RABBI" ТА "DIDASKALE" У ЄВАНГЕЛІЯХ

Бойцун Лариса МIRONІВНА,

асп.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ

У статті розглядаються семантичні, стилістичні та комунікативні особливості вживання номінативних формул арамейського та грецького походження на позначення поняття "учитель".

Ключові слова: номінативні формули, запозичення, арамеїзми, стилістичні особливості, комунікативний акт.

Протягом століть Новий Заповіт, зокрема Євангелія, привертають увагу багатьох дослідників як культурний феномен, джерело історичних знань, художній твір. Крім того, досі Новий Заповіт не втратив свого "актуально-ідеологічного значення", тобто він залишається "не просто фольклорно-літературною пам'яткою, а віросповідним та богословським документом багатьох релігій" [Кривелев 1982, 16]. Довгий час більшість мовознавчих досліджень тексту Нового Заповіту обмежувалися лише перекладами та герменевтикою. Детальні лінгвістичні дослідження на усіх рівнях тексту почалися лише наприкінці минулого століття. Значний внесок у вивчення мови Нового Заповіту зробив американський дослідник Дж. Грешем Мейчен. Він систематизував і описав основні особливості грецької мови Нового Заповіту. Адже грецька мова Нового Заповіту, і зокрема Євангелій, не є класичним варіантом: це грецьке розмовне койне з елементами іврито-арамейського субстрату. Дослідження арамейських запозичень у тексті Євангелій є актуальним не лише з огляду на текстологічні тлумачення Нового заповіту, а й для досліджень подальшого використання цих запозичень у богословських текстах. **Мета дослідження** полягає в описі і використанні номінативних формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" як елементів комунікативних актів Святого Письма.

Об'єкт дослідження: номінативні формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε". **Предмет дослідження:** особливості використання номінативних формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε". **Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що уперше буде зроблено спробу комплексно дослідити особливості використання номінативних формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" у тексті Євангелій.

У "Церковній історії" Євсевія Кесарійського Памфіла зустрічаються свідчення Папія Іеропольського про існування джерела Q (арамейської збірки висловів (логій) Ісуса). Це збірник висловлювань Ісуса, записаних Матвієм так, як вони були промовлені – арамейською мовою; вже потім кожен з євангелістів перекладав їх своєму давньогрецькою мовою [Памфил 1848, 182]. Аналізуючи свідчення Папія, можна припустити, що учні відповідали Ісусу тією ж мовою, цей факт міг би пояснити значну кількість запозичень у канонічному тексті Євангелій.

У своєму дослідженні ми розглянемо арамейське запозичення "ῥαββί", яке у канонічному тексті Євангелій використовувалося на рівні з грецьким "διδάσκαλε", а також особливості їх функціонування.

Досліджуючи поняття "вчитель" в новозавітні часи, В. Гарольд Маре звертає увагу на те, що Джозеф Клауснер та Гретц у своїх працях вважали, що номінативна формула "rabbi" використовується у Євангеліях як анахронізм [Mare 1970, 11]. Ервін Гуденаф пояснює такий висновок тим, що значення поняття "ῥαββί" відрізнялося від пізнішого використання, і підтвердженням цього є лише Новий Заповіт [Goodenough 1953, 157–158].

У тексті Євангелій обрані нами для дослідження одиниці використовуються у формі кличного відмінка як формули звертання учнів та натовпу до Ісуса, й один раз зустрічається як звертання до Іоанна Хрестителя його послідовників. Тож формула "διδάσκαλε" використовується 30 разів, а формула "ῥαββί" – 15. Варто відзначити, що в залежності від авторства Євангелія різняться і частотність вживання тієї чи іншої мовної формули. Так, Лука жодного разу не використовує запозичення "ῥαββί", в той час як в Євангелії від Іоанна воно зустрічається частіше, ніж формула "διδάσκαλε".

Розуміння слів та їх значень, особливостей їх функціонування у контексті, а також своєрідність побудови фраз дозволяють робити висновки про їх відносну значущість, яку надає автор різним частинам тексту. Автор вибудовує образ шляхом використання слів з різним стилістичним забарвленням. Слова, які він використовує, дають змогу зрозуміти, як він ставиться до свого персонажа, до самого предмета викладення. Розглядаючи проблему використання авторами конкретних слів та зворотів, дослідники зазначають, що автори обирають той чи інший порядок слів тому, що цей порядок допомагає їм краще відтворити суть змісту [Alter and Kermode 1987, 15].

"Запозичені слова – це одиниці, які прийшли з інших мов і модифіковані фонетично, графічно, парадигматично та семантично відповідно до мовних норм" [Арнольд 1986, 248].

Смагіна Є. Б. у своїй післямові до підручника грецької мови Нового Заповіту Дж. Грешема Мейчена вважає, що наявність семітських запозичень у тексті пов'язана з традицією Септуагінти, на яку, в свою чергу, впливали давньоєврейська та арамейська мови оригіналів [Мейчен 1994, 207]. Також дослідниця відзначає, що Септуагінта зробила багато для того, щоб пристосувати грецьку мову для вираження доти далеких для неї понять іудейської релігії. Тобто деякі слова, які в різних мовах мають одне й те саме значення, можуть виражати нетотожні поняття в різних культурах та мовах, що може стосуватися слів, які виражають релігійні та філософські поняття [Мейчен 1994, 208]. Іншим шляхом появи запозичень у тексті Євангелій та Нового Заповіту є цитати зі Старого Заповіту, які були дослівно перекладені та засвоєні.

Тож, перш за все, варто розглянути номінативні формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε" на семантичному рівні. З арамейської та гебрайської назва "rab" означає "великий", а у присвійній формі "rabbi" означає "мій великий" або "мій пан". Всупереч поширеній думці, рабин не означає "вчитель". Для позначення поняття "вчитель" в гебрайській використовуються "yarah" або "moreh", і в арамейській – "malpana". Плутанина відбувається від сприйняття, що єврейські вчителі всі рабини, проте, це насправді не так. Рабини, як правило, – великі вчителі, однак навчання є лише одним компонентом буття рабина, і бути вчителем – тільки одна з декількох ролей для нього, а в числі інших – проведення послуг, консультацій та винесення судових рі-

шень; такі речі простий вчитель не робить. У I–VI ст. н. е. "rabbi" називали тих єврейських вчених, хто зробив значний внесок у написання Талмуду.

У давньогрецькій мові одне з ранніх значень терміну "διδάσκαλος" було "пан навчання", інструктор (викладач) з визнаним рівнем майстерності в своїй області знання. "Διδάσκαλος" це не просто вчитель, а той, хто навчає певних навичок, таких як читання, боротьба, музика тощо, розвиваючи здібності, які вже присутні в учня.

Як ми зазначали вище, використання тих чи інших запозичень або формул є суто суб'єктивним. Так, у першій та двадцятій книгах Євангелія від Іоанна формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε" розуміються як еквіваленти:

οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ Ῥαββί ὁ λέγεται μεθερμηνεύμενον Διδάσκαλε [Іоан. 1:38] – а вони відказали Йому: *"Ραββί – перекладене це визначає: "Учителю"* [Ів. 1:38]¹.

στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ Ἑβραϊστί, Ραββουνι, (ὃ λέγεται Διδάσκαλε) [Іоан. 20:16] – а вона обернулася та по-єврейському каже Йому: *"Раббуні", цебто "Учителю мій"* [Ів. 20:16].

Матвій, цитуючи попередження Ісуса апостолам, теж підкреслює семантичну еквівалентність цих понять:

ὁμοίως δὲ μὴ κληθῆτε, Ῥαββι· εἰς γὰρ ἐστὶν ὑμῶν ὁ διδάσκαλος πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε. [Math 23:8] – А ви вчителями не звітесь, бо один вам Учитель, а ви всі брати [Мт. 23:8].

Певну різницю вживання формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" можна помітити, якщо детально розглянути комунікативні акти, в яких вони вжиті. В Євангеліях від Матвія та Луки простежується чіткий поділ використання формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" адресантами. Так, формула "διδάσκαλε" зустрічається лише в комунікативних актах, де Ісус веде діалог зі своїми опонентами (фарисеями, законниками, саддукеями), або з простими людьми з натовпу. Наприклад:

καὶ προσελθὼν εἰς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ. [Math 8:19] – І приступив один книжник та й до нього сказав: *"Учителю, я піду за Тобою, хоч би куди ти пішов!"* [Мт. 8:19].

Τότε ἀπεκρίθησαν αὐτῷ τινες τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν [Math 12:38]. – Тоді дехто з книжників та фарисеїв озвалися до Нього й сказали: *"Учителю, хочемо побачити ознаку від Тебе"* [Мт. 12:38].

*Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσήλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν, καὶ ἐπερώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωϋσῆς εἶπεν... [Math 22:23–24] – Того дня приступили до Нього саддукеї, що твердять ніби нема воскресіння, і запитали Його, таї сказали: *"Учителю, Моїсей сказав..."* [Мт. 22:23–24].*

Καὶ ἀποστέλλουσιν πρὸς αὐτὸν τινὰς τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἑρωδιανῶν ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσιν λόγῳ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· [Mark 12:13–14] – І вони вислали деяких із фарисеїв та іродіяннів до Нього, щоб зловити на слові Його. Ті ж прийшли та й говорять Йому: *"Учителю, знаємо ми, що Ти справедливий, і не заважаєш зовсім ні на кого..."* [Мк. 12:13–14].

καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπες ὅτι εἰς ἐστὶν καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ [Mark 12:32] – І сказав Йому книжник: *"Добре, Учителю! Ти поправді сказав, що "Один Він, і нема іншого, окрім Нього"* [Мк. 12:13].

¹ Тут і далі використовується переклад проф. Івана Огієнка.

Ἐἶπεν δέ τις ἐκ τοῦ ὄχλου αὐτῷ, Διδάσκαλε, εἶπέ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν [Luk 12:13] – І озвався до Нього один із народу: "Учителю, скажи братові моєму, щоб він спадщиною поділився зі мною" [Лк. 12:13].

καὶ τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπαν πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου. [Luk 19:39] – І деякі фарисеї з народу казали до Нього: "Учителю, заборони Своїм учням!" [Лк. 19:39].

Подібну закономірність можна помітити і в Євангелії від Іоанна: єдиний раз, коли там використовується формула "διδάσκαλε" у звертанні, адресантом виступають книжники та фарисеї:

ἄγουσιν δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι γυναῖκα ἐπὶ μοιχείᾳ κατελημμένην καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατείληπται ἐπ' αὐτοφῶρῳ μοιχευομένῳ. [Ioan 8:3–4] – І ось книжники та фарисеї приводять до Нього в перелюбі схоплену жінку, і посередині ставлять її, та її говорять Йому: "Оцю жінку, Учителю, зловлено на гарячому вчинку перелюбу..." [Ів. 8:3–4].

Використання формули "διδάσκαλε" саме у таких комунікативних актах можна пояснити розбіжностями у релігійних поглядах його учасників. Адже ані фарисеї, ані книжники з законниками, ані садукеї не визнавали Ісуса за Сина Божого, за свого Месію. Тож використання євангелістами грецького слова "διδάσκαλος" певною мірою підкреслює їх зневажливе ставлення до особистості Христа та несприйняття його як духовного лідера, для них він був звичайним вчителем, який навчав своїм життєвим поглядам.

В той самий час апостоли та учні, які, навпаки, визнали Ісуса за Месію та прийняли його як Сина Божого, звертаючись до нього як до вчителя, використовують формулу "ῥαββί". Це підкреслює вихідне значення цього слова "мій пан". Наприклад:

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, καλὸν ἐστὶν ἡμᾶς ὡς εἶναι, καὶ ποιήσωμεν τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν καὶ Μωϋσεὶ μίαν καὶ Ἠλῖά μίαν. [Mrk 9:5] – І озвався Петро та її сказав до Ісуса: "Учителю, добре бути нам тут! Поставимо ж собі три шатра: для Тебе одне, і одне для Моїсея, і одне для Іллі" [Мр. 9:5].

καὶ ἀναμνηθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, ἴδε ἡ συκὴ ἣν κατηγεράσω ἐξήρανται. [Mark 11:21] – І, згадавши, Петро говорить Йому: "Учителю, глянь – фігове дерево, що прокляв Ти, усохло!" [Мр. 11:21].

ἀπεκρίθη αὐτῷ Ναθαναήλ, Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, σὺ βασιλεὺς εἶ τοῦ Ἰσραὴλ. [Ioan 1:49] – Відповів йому Нафанаїл: "Учителю, Ти – Син Божий, Ти – Цар Ізраїлів!" [Ів. 1:49].

Ἐν τῷ μεταξύ ἠρώτων αὐτόν οἱ μαθηταὶ λέγοντες, Ῥαββί, φύγε. [Ioan 4:31]. – Тим часом же учні просили Його її казали: "Учителю, їж!" [Ів. 4:31].

λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί, Ῥαββί, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ; [Ioan 11:8] – Йому учні сказали: "Учителю, таж допіру юдеї хотіли камінням побити Тебе, а Ти знов туди підеш?" [Ів. 11:8].

З таким же відтінком значення "визнаний духовний лідер" формулу "ῥαββί" використовують й учні Івана Христителя, звертаючись до нього. Наприклад:

καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην καὶ εἶπαν αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε οὗτος βαπτίζει καὶ πάντες ἐρχονται πρὸς αὐτόν. [Ioan 3:26] – І прийшли до Івана вони та її сказали йому: "Учителю, Той, Хто був із тобою по той бік Йордану, про Якого ти свідчив, – ото хрестить і Він, і до Нього всі йдуть" [Ів. 3:26].

В залежності від мовця одна й та сама формула набуває різних відтінків значення. Так, звертання Юди до Ісуса за допомогою мовної формули "rabbi" отримує відтінок показності та позерства. Наприклад:

ἀποκριθεὶς δὲ Ἰουδᾶς ὁ παραδιδούς αὐτὸν εἶπεν, Μήτι ἐγὼ εἶμι, ῥαββί; [Math 26:25] – Юда ж, зрадник Його, відповів і сказав: "Чи не я то, Учителю?" [Мт. 26:25].

ὁ δὲ παραδιδούς αὐτὸν ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον λέγων, "Ὁν ἂν φιλήσω αὐτός ἐστιν, κρατήσατε αὐτόν. καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ εἶπεν, Χαῖρε, ῥαββί, καὶ κατεφιλεσεν [Math 26:48–49] – А зрадник Його дав був знак їм, кажучи: "Кого поцілую, то – Він, беріть Його". І зараз Він підійшов до Ісуса й сказав: "Радій, Учителю!" [Мт. 26:48–49].

δεδώκει δὲ ὁ παραδιδούς αὐτὸν σύσημον αὐτοῖς λέγων. "Ὁν ἂν φιλήσω αὐτός ἐστιν, κρατήσατε αὐτόν καὶ ἀπάγετε ἀσφαλῶς. καὶ ἐλθὼν εὐθὺς προσελθὼν αὐτῷ λέγει, Ῥαββί, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. [Mark 14:44–45] – А зрадник Його дав був знака їм, кажучи: "Кого я поцілую, то – Він, беріть Його, і бережно ведіть". І, прийшовши, підійшов він негайно та й каже: "Учителю!" [Мк. 14:44–45].

Отже, проведене дослідження на матеріалі канонічного тексту Євангелій показує, що номінативні формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε" використовувалися як еквіваленти зі значенням "вчитель". Проте представлені вони у певній опозиції один до одного, що є результатом впливу релігійних вподобань мовців в кожному конкретному комунікативному акті. У тексті зберігаються тонкі семантичні розбіжності в значеннях понять "ῥαββί" та "διδάσκαλε", які, в свою чергу, виступають маркером особистого ставлення мовця до адресата мовлення.

Зважаючи на той факт, що перші десятиріччя I ст. християнське вчення існувало лише в усній формі й записано було пізніше, а в подальші віки текст Нового Заповіту та Євангелій зазнали кількох редакцій, важко точно сказати, чи це задум самих євангелістів, чи це зробили пізніші редактори.

В статье рассматриваются семантические, стилистические и коммуникативные особенности использования номинативных формул арамейского и греческого происхождения, обозначающие понятие "учитель".

Ключевые слова: номинативные формулы, заимствования, стилистические особенности коммуникативный акт.

The article observes semantic, stylistic and communicative peculiarities of the nominative forms of Aramaic and Greek origin, denoting the concept "teacher".

Key words: nominative forms, loanword, stylistic features, communicative act.

Література:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Высш. шк., 1986. – 295 с.
2. Крывелев И. А. Библия: историко-критический анализ / И. А. Крывелев. – М., 1982. – 255 с.
3. Мейчен Дж. Г. Учебник греческого языка Нового Завета / Дж. Г. Мейчен. – М. : Российское Библийское Общество, 1994. – 222 с.
4. Панфил Е. Сочинения / Е. Панфил. – СПб., 1848. – Т. 1. – 596 с.
5. Goodenough E. R. Jewish symbols in the Greco-Roman period / E. R. Goodenough. – New York : Pantheon Books, Bollingen Series, 1953. – Vol. 1. – 300 p.
6. Klausner J. Jesus of Nazareth: His life, times, and teaching / J. Klausner. – New York : Macmillan, 1945. – 434 p.
7. Literary Guide to the Bible / ed. by R. Alter and F. Kermode. – Harvard University Press, 1987. – 678 p.
8. Mare W. H. Teacher and Rabbi in the New Testament period / W. H. Mare // Grace Theological Journal. – 1970. – № 11.3 – P. 11–21.